

ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

4

«РАДЯНСЬКА ШКОЛА»

1954

З М І С Т

	Стор.
<i>М. Ніжинський</i> — Педагог-теоретик	3
<i>П. Саморукова</i> — Творчі ігри дітей в молодшій групі	7
<i>М. Шейко</i> — Примірний план заняття гімнастикою і рухливими іграми для дітей середньої групи	15
З ДОСВІДУ	
<i>Г. Боровицька</i> — Виховання любові до рідного міста	21
<i>Е. Ратнер</i> — З досвіду роботи виховательки вечірньої і круглодобової групи	25
НА ДОПОМОГУ ВИХОВАТЕЛЯМ	
Свято 300-річчя возз'єднання України з Росією в дошкільній установі	28
<i>Р. Черткова</i> — Контроль та керівництво адміністративно-господарською роботою	33
<i>С. Березанська, В. Канівець</i> — До питання про виховання дитини в первісному суспільстві.	36
КОНСУЛЬТАЦІЯ	
<i>Т. Ковпаненко</i> — Тварини на подвір'ї дитячого садка	41
СТОРИНКА ДЛЯ ДІТЕЙ	
Першотравнева — слова <i>Гр. Бойка</i> , муз. <i>П. Майбороди</i>	44
КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ	
<i>Д. і Л. Телегіни</i> — Гарна книжечка	46
ХРОНІКА	
Читацька конференція	48

Редакційна колегія:

*М. Ф. Даденков, О. Ф. Єгорова, Н. О. Красіна, Н. Ю. Переверзева,
Ю. Ф. Петраківська, Є. К. Сухенко, П. С. Ходченко, П. Р. Чамата,
Т. Г. Цвелих (відповідальний редактор).*

Журнал «Дошкольное воспитание»
(на українском языкe)

Техредактор *О. О. Чала*

Коректор *М. М. Степняк*

Адреса редакції: Київ, Ново-Павлівська, 2. Тел. 6-50-43.

БФ 01136. Зам. 939. Тираж 15 000. Друк. арк. 3. Обл.-видавн. арк. 4,5.
Формат паперу 70×108 1/16. Підписано до друку 20.III 1954 р.

Київська обласна друкарня, вул. Леніна, 19.

До питання про виховання дитини в первісному суспільстві

(за археологічними даними)

С. БЕРЕЗАНСЬКА, В. КАНІВЕЦЬ,

кандидати історичних наук

Життя дитини в умовах первісного суспільства докладно описане в численних працях етнографів. Природно, що етнографічні дані тільки до певної міри дають уявлення про життя дітей на відповідних ступенях розвитку людства в далекому минулому.

Для вивчення цього питання ми можемо звернутися безпосередньо до археологічних пам'яток. Найбільш вірогідним археологічним джерелом, поза всяким сумнівом, є поховання дітей, в яких знаходяться і предмети побутового чи культового призначення. Звичай класти в могилу ці предмети природно впливають з первісного уявлення, що людина після смерті продовжує існування, подібно до земного, і тому потребує речей, які оточували її за життя.

Друге важливе джерело становлять знайдені на поселеннях предмети, про які ми можемо сказати, що вони виготовлені дітьми, або, у всякому випадку, призначались для них.

В 1929 р. радянський вчений М. М. Герасимов відкрив біля села Мальта, під Иркутськом, поховання дитини 3—4-х років, що відноситься до часу пізнього палеоліту (більше 10 тисяч років до н. е.). Поховання містилось в своєрідному кам'яному будиночку, утвореному з декількох вертикально поставлених вапнякових плит, перекритих такою ж плитою. Дитина лежала з підігнутими ногами, що дуже характерно для багатьох стародавніх поховань. Під кістками були виявлені сліди червоної охри, яка, очевидно, символізувала вогонь.

Знайдені тут предмети, виготовлені з бивня мамонта, дають уявлення про те, які прикраси носили діти — на голові обруч, що притримував волосся, на грудях намисто з численних пронизок та підвісок, на правій руці браслет і, нарешті, біля пояса пластинка з вирізьбленими на ній зображеннями змії. Крім того, дитині в могилу поклали декілька крем'яних знарядь, серед них ніж, виготовлений з бивня мамонта, знаряддя, що нагадує кинджал, а також фігурка пташки.

Великий інтерес має питання про те, яке місце займала дитина в первісному суспільстві. Розглядаючи особливості в обладнанні дитячих поховань і в характері супроводжуючого їх інвентаря, ми можемо зробити висновок про суспільне становище дитини та про відношення до неї оточення.

Серед палеолітичних поховань мальтінська знахідка, як і ряд інших дитячих поховань, визначається підкресленою старанністю та дбайливістю влаштування могили.

Те саме ми бачимо на відомому могильнику, розкопаному українським радянським археологом М. Макаренком в 1930 р. біля м. Жданов (кол. Маріуполь). Тут, серед поховань пізнього кам'яного віку (неоліту), які відносяться до III тисячоліття до н. е., звертають на себе увагу могили дітей, де знайдені найбільш гарні та рідкісні прикраси. Так, голова одної дитини була прикрашена великим кристалом гірського кришталю, який прикріплювався до головного убору. В іншому похованні була доросла людина, напевно, жінка, на руках якої лежала дитина, прикрашена підвісками з іклів дикого кабана та зеленкувато-блакитного порфіриту. Як гірський кристаль, так і порфірит, в цій місцевості не зустрічаються і потрапили сюди здалека. Дорослі, поховані тут, були прикрашені значно скромніше.

Відзначені нами факти особливої уваги до дітей повністю стверджуються даними етнографії. Цікаво, що поява дитини нерідко викликала зміни в суспільному становищі батьків, наприклад, давала їм право приймати участь в управлінні родом чи племенем або носити особливі відзнаки.

Але була ще одна причина особливої уваги до дітей, яка коренилась в релігійних поглядах первісних людей. За етнографічними даними, у багатьох народів було розповсюджене повір'я, що дітя перебувають в певному зв'язку з духами природи і тому володіють надзвичайною силою приносити добро чи, навпаки, зло.

З цим уявленням пов'язаний досить поширений в минулому звичай дитячих жертвоприношень. Слід відзначити, що випадки дітовбивства, особливо у культурно

відсталіх племен, спостерігались і на ґрунті економічної незабезпеченості. Так, наприклад, на островах в Торресовій протоці, біля Австралії, батьки, не бажаючи пролиття крові, живцем закопували немовлят в землю, якщо вони бачили, що прогодувати їх немає можливості. Але відомі також численні випадки дітовбивства, які пояснювати чисто економічними причинами немає ніяких підстав. У племені іла в Північній Родезії маленьких дітей вбивали, керуючись різними прикметами, в яких вбачалось попередження про загрозу роду. Поширеним колись був звичай знищувати близнят, поява яких вважалась особливо зловісною прикметою.

Ще в порівняно недавній час в різних країнах Європи були записані легенди про те, що будівлі стають особливо міцними, коли при їх спорудженні були принесені в жертву діти.

Під час розкопок стародавніх поселень в різних країнах нерідко спостерігались випадки дитячих поховань під житлами (наприклад, в Анану, біля Ашхабада (IV—III тисячоліття до н. е.), інколи під опорними стовпами будівель (Гезер в Палестині). Природно було б припустити, що ці факти мають відношення до наведених вище звичаїв. Проте археологи в подібних похованнях вбачають швидше свідчення особливої уваги до дітей. Про те, що останні припущення є цілком правдоподібні, видно з найбільш давніх римських законів «XII таблиць», де для маленьких дітей передбачено привілей бути похованими в будинку.

Становище дитини в сім'ї та відношення батьків і дітей з часом істотно змінювались. Як відомо, на ранніх ступенях розвитку, що відповідають, очевидно, палеоліту та неоліту, родове суспільство будувалося на основах матріархату. В матріархальній сім'ї керівна роль у вихованні дитини належала матері, тимчасом, як батько мав тут не більше прав, ніж брати матері. Так, наприклад, у племені каї дитину звичайно карала тільки мати.

Починаючи з м. д. н. віку, панування в домі переходить від жінки до чоловіка, і встановлюються патріархальні відносини. Саме в цей час, поряд з парними похованнями жінки та дитини, які відомі в різні епохи, з'являються поховання чоловіка в оточенні членів сім'ї.

Таке поховання було відкрито авторами цієї статті в 1951 р. під час розкопок могильника VIII—VI століть до н. е. біля с. Висоцького, у Львівській області. Навколо похованого тут чоловіка виявлено черепи ще чотирьох осіб, в тому числі двох дітей, а також значна кількість мініатюрних посудин та різноманітних бронзових прикрас. Є всі підстави гадати, що ми маємо справу з усипальною патріархальною сім'єю. Очевидно і те, що в цій сім'ї діти підлягали владі батька.

Як уже згадувалось, народження дитини вважалось визначною подією в житті первісної сім'ї. У багатьох відсталіх народів існувала певна система охорони матері до родів і деякий час після них. Складний та урочистий характер носили також церемо-

нії, що починались з народження дитини та вибору імені і продовжувались до посвячення молодої людини в повноправні члени племені.

У первісних племен період годування дитини грудьми продовжувався в середньому 3—4 роки. З розвитком скотарства, початок якого припадає на неоліт (на території України не пізніше IV тисячоліття до н. е.), з'явилась можливість підгодовувати дітей молоком домашніх тварин. Саме з цього часу з'являються соски, що виготовлялись з глини, а також, мабуть, з інших матеріалів.

Коло с. Терпіння, Мелітопольського району, в одному з курганів так званої древнякської культури (приблизно початок II тисячоліття до н. е.) поруч з кістками дитини 2—3 років була знайдена глиняна посудинка, що являє собою прообраз сучасної соски, чи краще кажучи, ріжка. Це було мініатюрне барильце з отвором у верхній частині, куди наливалося молоко, та двома боковими носиками-трубками з тонкими каналами, крізь які могла просмоктуватись рідина. Подібний «ріжок» знайдено також в с. Червоний Кут, Херсонської області в дитячому похованні скіфського часу (біля середини I тисячоліття до н. е.). Він мав вигляд мініатюрного горщика з коротким носиком, який при годуванні обмотувався клаптом тканини. Ціла серія таких виробів, але більш досконалих, була знайдена під час розкопок античного міста Ольвії, на південь від Миколаєва.

Серед інших предметів в похованнях дітей, а також на поселеннях, трапляються глиняні брязкальця з камінцями та кульками всередині. Вони мали різноманітні форми — кулі, яйця, пляшки, барильця, якої-небудь реальної чи фантастичної тварини тощо. Ці речі являють собою іграшку, подібні до тих, якими і в наші дні розважають і заспокоюють маленьких дітей. Але відомо також і ряд фактів, що дозволяють бачити в них і предмети культури.

На ранніх ступенях розвитку суспільства та у відсталіх народів дитина, ледве відірвавшись від материнських грудей, переходить до самостійного добування їжі і, наслідуючи дорослих, починає справжню трудову діяльність. Як пише радянський етнограф М. О. Косвен, «вже з трьох-чотирьох років хлопчики більшу частину часу проводять із своїми ровесниками, починаючи по-своєму полювати, ставлять пастки на птиць, вміють уже керувати човном і тому подібне. В шість-вісім років вони часто живуть майже зовсім самостійно, нерідко в окремій хатині, ведуть більш складне полювання, ловлять рибу та інше»¹.

Подібні етнографічні факти дають можливість пояснити, чому в описаному вище палеолітичному похованні дитини 3—4 років біля Мальти були знайдені знаряддя праці та зброя: дитина з Мальтійського стоябища, очевидно, вже вміла користуватися крем'яним ножом та кістяним «кинжалом». Ці ранні навички потрібні були дитині не лише для добування їжі чи виго-

¹ М. О. Косвен. Очерки истории первобытной культуры. М., 1953, стор. 139.

товлення яких-небудь речей, але й, можливо, для захисту себе на випадок небезпеки.

З появою землеробства та скотарства, із загальним розвитком культури умови життя дитини значно поліпшились, разом з тим істотно скоротилась дитяча смертність.

Але і в цих нових умовах, що відповідають пізньому неоліту, мідно-бронзовому віку та початку залізної доби, дитинство було коротким. Дорослі всіляко заохочували дітей до трудової діяльності і рано прищеплювали їм відповідні навички. Цілком природно, що в заняттях дітей досить рано відчувуються відмінності статі.

У племені кпелле, в Західній Африці, хлопчики та дівчатка граються разом до 5—6 років. З цього віку дівчатка вже допомагають матері в домашньому господарстві, тимчасом як хлопчики ще не займаються систематичною працею і розважаються полюванням на птиць і дрібну дичину. Але поступово дітей привчають допомагати старшим в полі і для цієї мети дають їм маленькі мотики та ножі. В цьому випадку важко сказати, де закінчується гра і де починається серйозна праця.

Про заняття первісних дітей ми можемо судити по численних іграшках, що трапляються на стародавніх поселеннях та в похованнях. Цікавий в цьому відношенні матеріал дали розкопки городища, тобто укріпленого селища, VI—V століть до н. е., розташованого на Біскупінському озері, в Польщі. Важливо підкреслити, що згадане городище відноситься до пам'яток так званої лужицької культури, яка, на думку археологів, належала стародавнім слов'янам, точніше, предкам західних слов'ян.

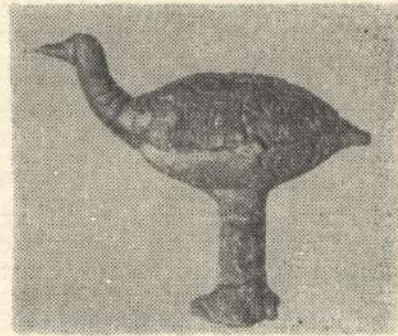
З оборонних міркувань це поселення було збудоване на острові і до того ще укріплене високою стіною. Всередині селища було розплановано — паралельні замощені деревом вулиці, вздовж яких стояли ряди будинків, об'єднувались кільцевою вулицею. Основними заняттями жителів городища було землеробство, про що свідчать знахідки дерев'яних сох, далі мотик, серпів і залишки культурних рослин, та скотарство, про що можна судити по знахідках кісток свиней, корів, коней, овець та кіз. Причини загибелі поселення цілком не з'ясовані, але очевидно, що після того, як жителі, рятуючись від якоїсь небезпеки, залишили острів, забравши найбільш цінні речі, воно було затоплено водами озера.

Граючись на вулицях поселення та всередині будинків, діти губили свої іграшки, і тепер ми маємо можливість ознайомитися з ними. Знайдений тут бронзовий серпик своєю формою точно відповідає звичайному серпові, яким користувались дорослі, але має всього декілька сантиметрів довжини (мініатюрний глиняний серпик був також виявлений на поселенні бронзового віку біля с. Затока, на Львівщині).

На Біскупінському городищі знайдено глиняні фігурки тварин, серед яких можна пізнати зображення свині. Такі фігурки у величезній кількості траплялись при дослідженні і інших археологічних пам'яток. Найчастіше зустрічаються зображення ко-

ня, свині, бика, барана та собаки. В цих фігурках даються образи тварин, що оточували дитину в повсякденному житті, або, у всякому випадку, були відомі на даній території.

Частина цих іграшок, напевно, виготовлена самими дітьми, про що свідчить, зокрема, недосконалість їх виробу. Дітьми, мабуть, виготовлена глиняна мініатюра човника, знайдена в Біскупіні. До речі, залишки справжнього човна були виявлені на березі, під стінами селища. Описані іграшки могли належати як хлопчикам, так і дівчаткам. Що ж стосується інших предметів з Біскупіна, то в них можна бачити особливості, які випливають з різниці в чоловічих і жіночих заняттях. До першої групи іграшок можна залічити виготовлені з глини сокирки, до другої — глиняний же посуд.

Як свідчать етнографічні паралелі та відбитки пальців на глині, виготовленням посуду у первісних людей займалися жінки. Знаходячись біля матерів, дівчатка, природно, наслідували їх в домашніх заняттях, зокрема у ліпленні і випалюванні глиняного посуду. Ці дитячі вироби мали різноманітні форми, але в цілому повторювали типи посуду, який вживався в певний час і на певній території. Всього на Біскупінському поселенні знайдено більше ста мініатюрних посудин, причому на деяких з них збереглися відбитки дитячих пальців або сліди маленьких нігтиків.

Наведені факти дають можливість сказати, що ігри дітей первісних часів являлись собою підготовку до справжньої трудової діяльності. Думка ця загальновідома і стосується всіх часів людської історії, але особливо яскраво ілюструється вона на прикладі первісного суспільства, де самостійне життя дитини починалось дуже рано.

Працюючи нарівні з дорослими, діти, проте, до певного часу не ставали повноправними членами суспільства і зобов'язані були до послуху старшим. Таке нерівноправне становище зберігалось, звичайно, до «повноліття», яке у багатьох племен відповідає досить ранньому вікові (наприклад, 11 років).

У багатьох прийняттю молодого людини в повноправні члени суспільства передували певний період спеціального навчання та випробувань, так званої ініціації. В ініціаціях уже ясно виступає громадський характер виховання дітей. Розглянемо це на прикла-

ді хлопчиків. Ще змалку в сім'ї їх привчали користуватись зброєю, виховували в них якості, необхідні для воїна, знайомили їх з початками релігії, міфології та мистецтва саме в тій формі, яка була характерна для даного племені. На час ініціацій хлопців відділяли від сім'ї і передавали під нагляд спеціального вихователя. Різноманітні і тривалі випробування нерідко перетворювалися у тортури. Лише пройшовши їх, новопосвячений міг займати місце поруч із дорослими.

Археологічні розкопки нерідко дають предмети, які мають відношення до дітей, але не можуть бути названими іграшками в повному розумінні цього слова. Перш за все це стосується брязкалець та фігурок деяких тварин, особливо птиць.

Важко сказати, що було першопричиною появи описаних вище брязкалець. Назвати їх іграшками важко хоча б уже тому, що вони нерідко трапляються в похованнях підлітків, і навіть дорослих людей. Зрозуміти призначення цих речей можна, звернувшись до етнографічних даних. Як відомо, однією з форм релігії первісних людей була магія, в основі якої лежить переконання в можливості впливу на людей і природу певними обрядами. Так, широко розповсюдженим було уявлення про те, що злих духів можна відігнати шумом і брязкотом. Саме це призначення мали брязкальця, що знаходились в похованнях як дітей, так і дорослих. З часом магічне значення брязкальця поступово втрачається. Серед іграшок первісної дитини ми не

знаходимо ляльок. Правда, пластичні зображення людини відомі в різні періоди первісної історії, починаючи з палеоліту, але вони мають такі особливості, що цілком виключають інтерпретацію їх як іграшок. Часто це статуетки жінок, в яких дослідники вбачають зображення богині-матері чи богині родючості.

Цікаві приклади цього ми зустрічаємо на могильнику пізньої трипільської культури (початок II тисячоліття до н. е.) біля с. Вихватинці, в Молдавії, розкопаному проф. Т. С. Пассек в 1952 р. Тут, як звичайно, дитячі поховання виділялись порівнюючи багатим інвентарем, але серед них треба відзначити могилу дівчинки 9—10 років. Дівчинка була прикрашена намистом з черепашок, а навколо неї стояло декілька мініатюрних посудин — мисочок, горщиків тощо. Тут же знайдено дві глиняні статуетки, що в звичайній для трипільців схематичній манері зображають жінку.

Проте ми не маємо ніяких підстав вважати їх іграшками. Відомо, що в анімістичних уявленнях зображення людини має не лише священний характер, але й наділене надприродною силою. Магічні дії з цими зображеннями вважались могутнім засобом впливу на інших, тому дітям — і це підтверджується етнографічними даними — заборонялось бавитись ними.

Таким чином, згадані вище статуетки служили не для розваги, а для виховання в дитині релігійного почуття. З покоління в покоління дітям передавались анімістичні уявлення, що були одним з найважливіших елементів первісної релігії.

Висвітлюючи життя дитини далеко не повністю, археологічні факти дають можливість вивчити деякі важливі її особливості, в яких відбилися господарський уклад первісного суспільства та його ідеологія. Найважливішою з цих особливостей була рання трудова діяльність — необхідна умова розвитку, більш того, самого існування суспільства, що характеризувалось низьким рівнем продуктивних сил.

